

Охрім Варнак.

З п р і н ц і п а.

Оповідання.

I.

Сонечко давно вже сховалось за далекий червонастий обрій, денна спека трохи-по-трохи спадала, зменшалась; в повітрі подихнуло лагідним вечірнім холодком. Густаво-темний вечір південного краю тихо насовував ся на землю, окутуючи її легеньким, кучерявим як дим, туманом. Через мить показав ся зза гори і повновидий місяць. Пронизуючи ріденький туман, порозсилав він своє сріблясте промінне по всіх усюдах і осяяв свою землю чарівним білуватим сьвітом. В повітрі було тихо та любо.

На ротному дворі, біля казарми, стояли купками і вештали ся сюди й туди салдати. З однієї купки розлягалась улюблена салдатська пісня з приспівом:

Чорнявая моя,
Кучерявая моя,
Розкудря-кудря-кудрява,
Розкудрява голова...

Приспів виголошував ся одривчасто, кожде слово неначе сокирою відрубувалось. Густі, незграбні голоси дико лунали в тихому повітрі, і відбиваючись від високої, в два поверхи казарми, зливались в один загальний непривабний згук. Здавалось, що співає не один гурт, а всі разом, тільки одні починають раньше, а другі пізнійше.

У другій купці два штукарі удавали з себе Циган, показуючи, як вони кують, та приговорюючи кумедні нецензурові приказки. А в третій — теж жарти та сьмішки, і так по всьому двору. Се була година звичайного після вечері спочивку і кожен вояк старався скористуватись нею по своєму.

В дижурній хатині старий здоровенний годинник продеренчав сім раз. Дижурний по роті вийшов у двір і гукнув на все горло:

— А-ну, однолітки, гайда на „словесність“!

Голос його скільки раз розтинався по ротному двору і видно було, як від кожної купки виділялось душ зо три чи з чотири салдат і тяглося повагом до ротної столової.

— І коли вже вона скінчить ся, отся „словесність“?! — бурчав дехто. — Ач, старі гуляють, а нам „словесність“!

У ротній столовій стояли здоровенні незграбні столи, а біля них — такі-ж незграбні довгі ослони. От на сих то ослонах і сиділи салдати-однолітки, дожидаючи чергового унтера, учителя „словесности“.

Як раз о восьмій з чвертю годині увійшов повагом у столову здоровий, пикатий унтер Довбня.

— Встать! — гукнув днювальний, що стояв біля дверей.

Довбня зупинивсь біля дверей, обвів навкруг гордим поглядом зиркнувши по всіх закутках, а далі якось десько кашлянув і нехотя кивнув головою, буркнувши собі під ніс: „Сідай“. Потім заложивши в кишені руки, став він прохожуватись сюди й туди, придумуючи, з чого-б то йому почати свою „словесність“.

— Армяков! — гукнув він нарешті.

— Я! — одповів тоненьким голосом худий, нидавий салдастик, важко підводячись із ослона.

— Ну-ж, ну, піднімайсь! а то я тебе підніму! — гримнув унтер. — Ач, повертаєть ся, мов п'яна баба... Хто твій найближчий начальник?

— Ви, — прошепотів Армяков.

— Хтож то „ви“? — запитав Довбня пискливим голосом, перекривляючи Армякова. — А як слід одказувати по воєнному?

— Найближчим начальником зволите бути ви, господин зводній унтер-цер, Кирило Петрович Довбня.

— То-то!... Ти, здасть ся, так „мужиком“ і до дому вернеш ся, — сказав докірливо Довбня. — Сідай...

Саме в сю хвилину відчинили ся двері і в столову не вбіг, а трохи не влетів задихавшись середнього зросту красивий салдат Корній Моторний і хотів сісти на ослоні.

— Стій, стій! — крикнув Довбня.

Моторний круто повернув ся і став перед ним на витяжку.

— Де се ви зволити прогулюватись, Корнію Івановичу? — обізвався унтер зрадливим солодким голоском, приплющивши трохи одно око. — А я й не примітив, що ви одсутствуете... Чи не на досвітки часом бігали? Ви, бач, до сього діла митець!

— Я в чоботарні був, Кириле Петровичу, чобіт лагодив.

— Знаю я тебе, іроде! Ач, який роботящий! чоботи лагодив!... — гримнув по начальницьки Довбня. — Ну, а дисципліну знаєш? — раптом запитав він Моторного.

— Знаю, — одповів Корній.

— А в чім вона состоїть?

— Воїнська дисципліна состоїть в строгому і точному соблюденію правил, предписаних воєнними законами, а через те вона обов'язує: точно і безпрекословно виконувати приказання начальства, строго соблюдать чинопочитання...

— А ти як виконуєш приказання начальства? — перебив його Довбня. — Чув, що приказано збиратись на „словесність“ в сім часів, а сам шляєш ся там чорти-батька зна де!...

Довбня вийняв з кишені здоровенний срібний годинник, подивив ся і клацнувши на всю кімнату, сховав його знову в кишеню.

— Добре знаєш ти дисципліну, — почав знову насмійкувато Довбня. — Ти певно знаєш і те, що там далі в дисципліні сказано: сохраниять у команді порядок і не оставляють проступків і упущеній подчиненних без взискання?...

— Знаю, — сьміливо одповів Моторний.

— Так отже коли знаєш, так постій вечерок „смирно“, щоб не тільки знав, а й виповняв те, що знаєш!

Моторний стояв не одмовивши ні слова; його жваве червоне лице горіло, аж пашіло, очі блищали якимсь не-самовитим вогнем, а чорні густі вуси ходили ходором. Здається, як би воля, то він би живцем з'їв оту прокляту „Довбешку“. Корній знав добре, що Довбня присікується до нього даремно: віддячує йому ще за домашнє. Вони-ж земляки з одного села і як були ще дома, так залицалися обидва до однієї дівчини, котра Корнія покохала, а з Довбні насміялась...

Страшенно довгим здався Моторному сей вечір. Здається, невелика вага простояти вечір „смирно“, а постоїш годину-другу, то й сьвіт тобі почне крутитись і метелики в очах замигтять.

Нарешті годинник продеренчав десять. „Словесність“ скінчена і Довбня виходячи з столової, згорда скомандував: „Розійдись, оправсь та становсь на повірку!“

— Ну, не вікувати-ж нам у москалях: буде колись і на моїй вулиці празник! — думав Моторний ідучи на повірку.

Скінчивши „перекличку“, фельдфебель вийшов посеред „фронту“, скомандував „смирно“ і сказав: „Завтра, о десятій годині з ранку, всім одноліткам зібратись до ротної канцелярії.“

— На щож се вони кличуть? — шептались між собою „однолітки“.

— Завтра будете виймать жеребків, — розповідав далі фельдфебель. — В нашу роту прислано з полку п'ять таких жеребків, що хто витягне його, то того відпустять до дому.

„Однолітки“ слухали і дивовижно поглядали на фельдфебля. „Ні, неправда сьому, — думалось їм, — хиба-ж є такі жеребки, по котрих відпускали-б до дому? Адже-ж жеребки тільки на те, щоб у москалі брать...“

— На скільки-ж відпустять: на місяць, чи на два? — запитав хтось із гурту.

— Кажу вам: зовсім ослобонять, відпустять до дому на всігди... Ну, а тепер розійдись, та не кричать! лягай

спать, бо завтра рано підніму! — відрубно вигукнув фельдфебель, обертаючись до всього гурту, неначе до однієї людини.

II.

Моторний стояв неначе окам'янілий: він як почув про жеребки, увесь задріжав, немов його пропасниця затрясла. Що було далі, він не знає; навіть не міг розібрати як слід, що фельдфебель і розказував, йому вчувались тільки нарізні слова: „Ослобонять... відпустять до дому...“

— Ну, що, як би мені попався такий жеребок!? — думав Моторний лежачи на ліжку і трохи заспокоївшись. — Та я, здається, нічого більше-б і на світі не хотів... От би мати рада була! А Олена!?... Е-х!... ні, мабуть не нам, безталанним, дожидати такого щастя! І Моторний тяжко-тяжко зітхнув. Постать любої, коханої Оленки промайнула перед ним, як та блискуча світова зірка, обхопила всю його істоту, прикувала до себе всі думки, всі мрії.

Корнієви в мить пригадалися усі щасливі хвилини його життя. А з них найщасливіша, найрадісніша та хвилина, коли він в-перше спізнався з Оленою.

Було се в літку, три роки тому назад. Корній вів у степ коней на нічліг, Олена теж; от вони їдуть трохи не поруч. Олена якась незвичайно весела: співає, вигукує та жартуючи з пастухами, весело-превесело регоче. А Корній дивиться на неї і очей не зводить. По його трохи засмученому виду можна було вгадати, що в Корнія є щось непевне на серці.

— А давайте наввипередки! — гукнула весело Олена та підбравши жваво поводи, скрикнула раптом на коней, ударила ногами під боки і полетіла як вихор.

Корній погнав за нею, а за ними пустились навздогін і інші нічліжники.

От-от Корній наганяє Олену, от-от порівняється, та вона як сіпне поводами, як прихилить ся, так і вилетить наперед усіх. Коні летять, ледво копитами до землі доторкають ся, а вона ще й присвистує та регоче-регоче. Корній теж не відставав, гнав ся слідком за Оленою.

Пробігли так мабуть гін зо двоє, потім стали по троху притихать, а нарешті й зовсім ходою пішли.

— Ну, та й прудкі у тебе, Олено, коні! — обізвався Корній, їдучи поруч з Оленою. — Вже мій буланий прудкий, та й то не наздогнав.

— Балакай... прудкі!... То ви козаки такі; вам би не на конях їздити, а понадівати плахти та очіпки, та за гребінем сидіти! — сказала Олена, жартливо сьміючись.

— Та ти не дуже то розпускай язика! Гляди, щоб не прикусила! — озвався і собі з жартом Корній. — Чого ти визвірилась? Козаки!... Козаки!... Чим же тут винен хоч би й я, що в мене коні не прудкі? Як би ти сказала, що я сам тебе не наздогнав, тоді, правда, соромно було-б.

— Куди тобі, грішнику, кісіль їсти, ти й від кваші замурзав ся! — подражнювала Олена. — Ти не те що дівчини, а й баби не піймаєш!...

— Казав сліпий: побачимо, чи будуть на небі зорі! — відповів Моторний.

Місяць підняв ся геть-геть високо на небі і заливав усю землю своїм сріблястим сьвітом.

Корній їхав поруч із Оленою, жартовливо змагаючись та якомсь несьміливо поглядаючи на цікаву дівчину. А Олена теж крадькома позирала на Корнія. Їй здавалось, що якась невідома, таємна сила несамохіть повертає і мимоволі примушує її поглянути на молодого, чорнявого парубка.

Ось їх очі якомсь ненароком зустрілись і вони обоє спалахнули, засоромившись від такої несподіванки і не знали, що й сказати одно одному.

— А деж се другі нічліжники? — відразу якомсь запитала Олена, озираючись назад.

— Та вони, здається, отирнувались там, на „татарській“ долині, — відповів Корній.

— Гей-гей! а поганяйте сюди! — гукнула Олена.

— Та навіщо вони тобі, ті нічліжники? — сперечав ся Корній. — Хиба неоднаково коням пастиись? В маленькому гурті ще краще.

Олена мовчки схопилась до долу і стала путать коней.

— А ти геть, від'їдь трохи далі: бо в мене сивий такий сердитий, що не дасть і спутать, зараз почне з твоїми битись, — озвалась вона до Корнїя.

Корнїй попутав коней, сїв на обніжку і ладнав ся покурити. Одірвав він бумажки, насипав тютюну і тільки що хотів скрутити цигарку, а Олена підкралась потихеньку та штовх його під руку і вибила бумажку й тютюн, та як зарегоче! Корнїй схопивсь за нею; вона на втікача.

— Ні, не втічеш! — гукнув він. — Се тобі не кіньми! — І в одну мить схопив Олену в оберемок. — А що, утікла батька лисого? — сказав шуткуючи Корнїй.

— Куди-ж пак розбадьорив ся! зрадів... то я так уже не хотіла тікати, щоб не завдавати тобі у-друге стиду: а то як би чкуркнула, то хіба позавчора нагнав би!

Пам'ятає Корнїй добре й те, як він того-ж вечора в-перше признав ся Олені про своє кохання.

— Знаєш що, — казав він несміливо ідучи поруч з нею, — я давно вже хотів тобі щось сказати, та не міг ніде зуспіти тебе на самоті.

— Знаю, знаю! Краще й не кажи! — похопливо відповіла Олена. — Всі ви, хлопці, одним миром мазані і всі одно й теж плещете. Вам тільки пойми віри, то ви набалакаєте три мішки гречаної вовни та всі й неповні... Не будь козі та на торзі!

— А свині на підторзі! — додавив Корнїй. — Так...

Потім прослав він коби́няк і сїв, почавши знову крутити цигарку, а Олена знов стала гукати до нічміжників, щоб їхали до них.

— Так ти, Олено, не хочеш і слухати, про віщо я хотів казати тобі? — почав знову Корнїй, закуривши цигарку.

Олена мовчала. А на душі в неї було і радісно і сумно: їй і цікаво було послухати, що скаже Корнїй, і боязно відразу признатись, що й вона вже давно кохає нишком Корнїя.

— Годі тобі гукати, — іди краще та сядь отут біля мене; як схотять, то й самі попідганяють коней, — озавсь він, коли Олена гукнула ще раз.

Олену неначе хто за рукав сїпнув: вона якось несамохіть підійшла та й сіла біля Корнїя.

— Отак би й давно... а то їдзькаєть ся і сама не знає чого! — сказав він якось несміливо.

— А то щож! Вашому брату тільки потитурь ся, то ви зараз ка-зна-що подумаете.

— Еге, подумаете... Та хиба-ж на світі всі люде однакові? Хиба-ж коли Петро, чи там Дмитро, ні Бога не боять ся, ні людей не соромлять ся, то й Левко і Панько такі повинні бути? Зовсім ні: у кожного своя совість! А як би ти, Олено, знала, що в мене на серці, то не казала-б такого. Чи ти повіриш, як побачу я тебе, зо мною щось таке дієть ся, що й сказати не можна: мені якось і радісно і соромно і боязно. Хочу що небудь сказати, признатись, що я тебе люблю, та й речі не підберу, думаю: скажу, а вона на сміх підніме, порозказує всім і почне глузувати...

Корній балакав зовсім тихо, неначе сам до себе; він навіть і не примітив, що в розмові з Оленою мимохіть признав ся їй про своє кохання. А Олена пильно прислухалась до його речі: ловила кожне слово, кожен згук і слова ті дуже вражали її за серце.

— От тобі й раз! Хиба вже я така насмішкувата, що буду глузувати?... З якої речі!? Таке й видума! — відповіла вона тихо та привітно.

Після тії ночі Корній з Оленою були нерозлучні: що вечора вели вони у-двох коней на ніч, що ночі воркували тихо та любо, мов ті голубята...

Далі пригадалось Моторному, як він ходив зимою на досвітки і як Довбня ставав йому на перешкоді. Корній був не з того кутка, що Олена, а через те Довбня не раз похваляв ся провчити „блязня“, як ходити до чужих дівчат. Раз він привів цілий табун хлопців і заставши Корнія на досвітках, хотів попобити його, та вже хлопці вговорили згодитись на те, щоб Моторний купив їм пів відра горілки. З того часу Корнієви став вільний шлях до Олени.

Нарешті пригадав Корній, як вони було зійдуть ся з Оленою літом у садку, посідають на травиці під вишенькою і цілу ніченьку просидять у-двох обнявши ся. Чого-чого вони було не перебалакають! Де та й мова

бралась!... Здається, як би і чотири ночі злилися в одну, і тоді-б вони не переговорювали всього, і тоді-б не намілювалися...

Моторний ворочався на ліжку з боку на бік, силоміць заплющив очі, хотів заснути, та важкі невпинні мрії метушилися йому в голові неначе комашня, точили його мозок, розстроювали серце. То промайнуть світлим, рожевим плесом, то знову насунуть темні та невеселі, як ніч. Ось пригадалось йому, як виражали його в москалі, як прощався він із матір'ю, з ріднею, з Оленою... Як плакав-побивався, дивлячись на щоденні гіркі Оленині та материні сльози. Мати ходила мов нежива, а Олена від плачу навіть зовсім занедужала: змарніла, схудла — сама тінь осталась... Корнієви і тепер вчувається її тихий благуючий голос: „Прощай, мій коханий! Прощай, мій любий Корнію, мій голубе сизий!... Прощай та не забувай мене!... Я буду дожидати тебе, благодіяти милосерного Бога, щоб ти вернув до дому живим та здоровим; бо коли не бути мені за тобою, то або — в черницях, або — в домовині!...“

Та хіба-ж він може забути Олену? Ту Олену, котру він любить більш усього на світі! Ні! Ніколи, ніколи!...

Довго ще ворочався Моторний з боку на бік, і на решті знесиленій уже важкими думками та спогадами про минувшину, заснув неспокійним, нервовим сном. Часто він прокидався, сидів у нестямі на ліжку та розглядав навкруг себе, і догадавшись, де він, лягав знову, укутуючись із головою.

І сниться Корнієви, що буцім то він дома, в рідному селі, серед знайомих товаришів та дівчат, гуляє на досвітках. Олена співає якусь веселу пісню, а він сидить біля неї схилившись на плече і тихо шепоче їй на ухо: „Знаєш, Олено, я сьогодні заслав уже старостів...“ Ось мов би то кличуть їх обох до Олени в хату. Батько й мати поблагословивши їх на чесний шлюб, велять Олені давати старостам рушники. Внесла Олена такі гарні, повишивані та довгі-довгі рушники, аж по землі тягнуть ся, а Корнієви червоною шовковою хусткою перевязала ліву руку... Дякують старости сватів за ласку, а Олена з Корнієм роз-

червонілись як маківки, кланяють ся в ноги батькови та матери, та цілують їх в старі порепані руки.

Ось наче-б то ідуть вони вже до дому: вийшли з хати, прощають ся. Коли де не взяв ся Довбня: як вискочить зза угла — зірвав з Корній хустку, пошматував її на шматочки і потоптав у грязі. Корній як розлютований звір кинув ся до розбишаки: хотів помститись за таку образу...

— Я тобі, лобуряко, сього не забуду! — крикнув він на все горло.

Саме в ту пору унтер Довбня будив свій „звод“ іти на „гімнастику“, і як раз в ту хвилину підійшов будити Моторного. Не розплющуючи очей Корній ухопив його за рукав і якось несамовито, крізь зуби, скрикнув:

— Памятай же, гадино, я тобі сього не забуду! Сам пропаду, а над тобою помщусь!

Довбня сердито вирвав від Моторного руку, штовхнув його кулаком під бік і грізно скрикнув:

— Що ти сказав ся, чи що? На кого ти кричиш, на кого похваляєш ся?!

Корній відразу прочував ся.

— Хиба я похваляю ся? — дивував ся він. — То мені приснилось, що бю ся з кимсь, от я й скрикнув.

— Знаю я тебе, штукаря, з твоїми штуками! — промовив гнівно Довбня, поглядаючи скося на Моторного. — Гляди, щоб я тобі сих штук не повигонив! Ач, який штукарь!...

III.

О девятій годині з ранку всі однолітки стояли вже двома рядами на ротньому дворі, нетерпляче дожидаючи, коли позвуть їх виймати жеребки. Ось винесли стіл, потім стільці для офіцерів. Фельдфебель зробив перевзу і хто не мав права виймати жеребка, тих осадив назад. Коли трохи згодом прийшов і ротний з офіцерами: поскручували вони білетики, повкидали в міцний глечик і старанно поперемішували.

— Ну, підходь по одному, „марш“! — скомандував ротний.

Однолітки враз повернулись і затупотіли ногами, поспішаючи до „щасливого“ глечика.

Салдатів-глядачів набило ся страх скільки. Дехто шуткував, насміхаючись над „молодіжжю“, а дехто при-
таївши духа слідкував, кому попадеться ся щасливий жере-
бок. Чимало вже салдатів підходило до глечика виймати
тремтячими руками білетика, але на лихо все „пусті“.

— Мимо! — гукав офіцер, розвернувши білетик.

І не обібрані сліпою долею до гурту „щастя та волі“
відходили на бік, похиливши понуро голови. Аж ось вий-
няв один, розкручують — щасливий. „В запас армії“ —
читає офіцер. А салдатик стоїть сам не свій: на виду
розчервонів ся, аж пашисть, очі сьвітилися щасливою на-
дією, а ноги тремтіли, так і підгинали ся.

— Ну, ступай, брат, з Богом, домой... „Кругом“! —
скомандував офіцер.

Салдат якось особливо метко обернув ся „кругом“,
ще краще приставив праву ногу до лівой і підтюпцем
побіг до казарми.

Нарешті підходить огрядний, чорнявий салдат із чор-
ними густими вусами. По його загорілому, тепер поблід-
лому виду котить ся піт горохом. Груді ходором ходять,
серце беть ся, як не вискочить, а очі так і впились
в глечик з білетиками.

Моторний вийняв білетик, обережно подав його офі-
церови, а сам стоїть і дух притаїв і очей не зводить.
Йому здавалось, що страшенно довго розрізують та роз-
кручують його білетика, а серце ще дужче беть ся, мов
хоче вирватись із грудей. Нарешті білетик розвернули.

— „В запас армії“ — прочитав голосно офіцер.

Корній спершу неначе остовнів: дивить ся на ротного,
на салдатів-глядачів, а чам жмакає в руці жеребок і пе-
реступає з ноги на ногу.

— Ну, щож ти задумав ся: недоволен, чи що?
А може ще послужить хочеш? — питає ротний.

Почувши таку річ, Моторний здрігнув, як холодною
водою облитий; він ні слова не промовив; кинув об землю
картуз, вигукнув якось несамовито, підскочив і не побіг,

а полетів до казарми. Глядачі голосно зареготали; офіцери теж усміхнулись, а Корнія уже й не видно.

— Ну, щастє твоє, гадино! — прошепотів Довбня. — Та я ще над тобою поковерзую...

І знову підходять поволи однолітки до глечика, виймають білетики, подають ротному і дожидають, як винуватці присуду: чи — сюди, чи — туди.

Багато ще не виймало, а білетик остав ся уже тільки один.

— „В запас армії“ — викрикнув нарешті офіцер.

От вийшов і останній жеребок — п'ятий.

— А-ну, підходь ще хто! — шуткує офіцер.

Один салдатик кинув ся до глечика, взяв у руку білетика, а далі згадав, що „щасливих“ уже немає там, кинув його назад у глечик і не то засоромившись, не то образившись, одійшов геть. Останні з досадою повернулись назад і стали розходитись по казармах.

Через хвилину гурт салдатів зовсім порідшав. Офіцери й собі потягли до канцелярії.

IV.

Трохи згодом затрубили на обід, салдати якось жвавіше зашамотались і пустились табунами до столової. А „щасливчики“, що витягли одпускних жеребків, обідали сьогодні в казармах, кожен біля свого ліжка: треба-ж було примостити на прощання кому земляка, кому товариша, а кому і бувшого начальника. Біля Корнієвого ліжка обідало чотири душі: сам Моторний і три його товариші з сусіднього села. Обід був незвичайний, не такий, як зазвичай: обідаючи весело, грімко розмовляли, та поздоровляючи з „виходом на волю“ сливе що хвилини випивали по чарці „монопольки“.

— Не бій ся, радий, що до дому йдеш? — питає один Корнія.

— Ще-б не радий! — відповів другий замість Моторного. — Хоч отого клятого Довбні здихаєть ся... А тож він на нього в'їв ся, як той собака.

— І за віщо він на тебе так завзяв ся? — запитали чуть не разом усі товариші.

— О, багато балакати, та нічого й слухати! — весело відповів Корній. — Тепер він мені не страшний і за ухом не свербить!... Начхав я на нього, та й годі... От після обіду здам рушницю та аmunіцію, а там... нехай хто хоче сокоче, а хто хоче кудкудаче!...

— Ну, коли так, то давайте ще випємо та погладимо дорогу! — обізвав ся один із товаришів.

Обід тяг ся дуже довго. Товариші випивали та поздоровляли Моторного з кінцем служби, а Корній і собі на радощах не відставав від них: кожну чарку вихиляв до дна. Нарешті всі вже стали п'яненькі, а потім дійшло діло і до пісні.

— Ну, чого ви тут роззїпали ся! Що се вам шинок, чи що? — крикнув Довбня увійшовши в казарму. — Ступай казньонні вещи здавать! — обернув ся він прямо до Моторного.

— Чи бач, як розташували ся, неначе на бенкеті! Геть відсіля, скотина необразована! — крикнув він на Корнієвих товаришів.

Моторний встав мерщій і почав збирати аmunіцію. А коли вийшов на двір, то товариші його, однолітки, стояли уже виранджировані в ряди, а біля них тупцяв ся унтер Довбня.

— Ич, прибіг! не займайте його... він панич! За ним ще посланця треба посилати! Бабій іродів... до їжі або до гульні первий, а до служби останній! — визвірив ся Довбня на Моторного. — Ну, показуй лиш твою аmunіцію. О! пояс не виляньцьований, бляха не почищена... Ех, ти нечепура!...

Моторний мовчить.

— Показуй рушницю... А! та в тебе й рушниця заржавіла! Невчергу на роботу! воду носить на кухню! — в запалом закричав Довбня.

— Деж вона заржавіла? — озвав ся Моторний. — То я вчора був на варті та дощиком побризкало, а сьогодні ще не встиг почистити.

— Мовчать! — перебив його Довбня. — Як ти сьмієш у фрунті розговорювать? З ким се ти балакаєш: з братом, чи з сватом?... Марш на роботу!...

— За що він надо мною знущаєть ся? — думав Корній тремтячи увесь як від лихоманки. — Не піду! — вирвалось у нього з запалом із рота. — Не присікуйтесь даремно, у мене рушниця не гірша, чим у других!

— Так ось як! — ревнув несамовито Довбня. — Днювальний, взять його в холодну!

— Не піду і в холодну! — крикнув збентежений Корній. — Нізащо йти...

Дали знать фельдфеблю. Прийшов він з двома салдатами; взяли Моторного під руки і повели в холодну.

Довбня своїми витівками довів Корнія до того, що він не тямив, де він і що робить; та ще до того й випита за обідом горілка затуманила йому трохи памороки і додавала бадьорости.

— Ну, і в холодній посижу, а все-ж таки не послухав: хоч подратував на останці прокляту Довбню, — думав Моторний сидячи в темній буцигарні. — Аж на душі легше стало...

V.

Вечером о десятій годині фельдфебель прийшов до ротного з вечірнім „рапортом“: — Ваше високоблагородіє, по роті все обстоїть благополучно, на вечірній перезві люде були всі, під арештом — один... — заторохтів він у один голос скоромовкою.

— Хто під арештом? — питає командир.

— Рядовий Корній Моторний, ваше високоблагородіє.

— За віщо?

— Зводний Довбня посилав його на роботу, а він не послухав і не пішов.

— Що? що? — перебив командир і не давши фельдфеблеви переказати в-друге, запитав: — Се той, що сьогодні витяг жеребка?

— Так, тошно, ваше високоблагородіє.

— Щож він п'яний, чи що?

— Ні, не те, щоб п'яний, а так, трохи випивши... Та ще він не хотів і під арешт іти, та я приказав двом салдатам взяти його та живосилом одвести.

— Ич, скотина! — гримнув командир сціпивши зуби. — Не випускати його до мого приказу!... А тепер ступай собі...

Фельдфебель метко обернувся, цокнув за каблук об за каблук і пішов геть.

— Та не забудь сказати писарям, коли не готовий ще білет Моторному, то нехай і не пишуть поки-що! — гукнув наздогінці командир.

На другий день зустрів ротний на вченні субальтернофіцера, і тільки всміхнувшись, відразу запитав його:

— Чи ви знаєте рядового з першого взводу — Моторного?

— Знаю, знаю: добрячий салдат; славний би з нього фельдфебель був, та жаль, що до дому йде! — відповів той не знаючи, про віщо командир веде річ.

— Та ні, я, бачите, не про те питаю, який він; чи ви нічого не помічали за ним?

— Ні, нічого; він завжди був справний і слухняний. Про нього можна сказати, що в порівнянні з іншими салдатами він прямо таки „інтелігент“. Я часто заставляв його в свободну годину за книжкою. Та й взагалі, що не спитай, завжди одвітить обмірковано, „озмислено“.

— А знаєте, що я вам скажу! — перебив командир. — Я прийшов до такого виводу-висновку, що отакі „озмислені інтелігенти“, як Моторний, для війська — одна розпуста! Вони і слухняні і по службі справні, але на них присяга не має того впливу, що на просту, неосвічену людину. А хто винен? — освіта! Загорілися з нею! Самохіть підкопують державні принципи... Правда, новоявлені інтелігенти по можливості виконують усе, чого домагається дисципліна, але як вони виконують — се інша річ...

Офіцер слухав та дивувався, поглядаючи на командира: з якої речі він завів таку балачку. А командир не вгамувався, говорив своє.

— Дисципліна, як вам звісно, вимагає, щоб кожне приказання взагалі виконувалось безперечно, „сліпо“, не обмірковуючи, чи такому-б йому слід бути, чи ні; а отакі новопросвічені „мислителі“, як Моторний, кожне приказання обміряють, чи як там кажуть вони — на все дивлять ся критично. А звісно, такі події заразливо впливають і на інших салдатів і підтинають дисципліну під корінь... От наприклад: учора зводний Довбня посилав Моторного за якусь провинність на роботу, а той упер ся і не пішов; тоді Довбня приказав йому йти під арешт, а він і туди не пішов... Так деж тут дисципліна?!

— А може в них із Довбнею так собі, свійські суперечки; не повинно бути, щоб Моторний пішов проти служби! — промовив офіцер.

— Які там можуть бути суперечки у підвладного з начальником? Де се видано? Та хоч би й могли бути, то я знаю Довбню гаразд: він, можна сказати, простак, куди йому до суперечок! — заступав ся командир.

— А по мойому від таких, по виду простаків-йолопів, швидче можна сподіватись несправедливих нападів та зайвих незрозумілих суперечок! — одстоював своє офіцер. — А могло бути ще й так, що Моторний взявши жеребка, по свойому розумів, що він уже вільний, що той жеребок відкидає від нього всяку підвладу.

— Е, ні! Що не кажіть, а я Бог зна як поспорю, що коли не повернуть назад оглоблі отій „мужицькій просвіті“, а й на далі zostавлять так, та поповняти-муть військо більшістю оосвічених салдатів — дисципліна шкереберть полетить! Та й не одна військова дисципліна, а треба брати глибше!... — з запалом промовив командир, якомсь особливо притиснувши голосом на слові „глибше“.

— Еге, так от я дам вам офіціяльне предписаніє, — почав він знову закуривши цигаро, — а ви, будьте ласкаві, зніміть допрос; я удам ся з рапортом до полкового командира, щоб віддав його під суд.

— А хіба ви не можете покарати його своїм правом, дисциплінарно? — озвав ся якомсь несміливо офіцер.

— Ні, ні, не хочу! Я прямо таки „з прінципа“ се діло підніму... Хай мугирі не дуже то задирають носа, не лізуть туди, куди голова не влізе!...

Трохи згодом командир попрощався з офіцером і пішов собі геть.

— Дивує мене ротний та й дуже! — міркував собі офіцер, ідучи до дому. — Знаю-ж я його давно: чоловік був, як чоловік; на все дивився, хоч не так, як слід, все-ж таки трохи „по людськи“, а останніми часами зовсім перемінив ся. Якимись дикими „прінципами“ набив собі голову; слухаєш — прямо аж острах бере. З його слів виходить, що освіта, культура, економічний добробит, над якими працюють тисячі вчених і мільйони освічених людей, — то все пустяки, даремна праця!... Що все діло можна справити швидко і просто: треба лиш поділити всю державу на зводи, приставити до кожного звода по Довбні — і ніякої тобі просвіти та культури не треба... Все піде само, як по маслу: живи щасливий люд та благоденствуй!... Нічого таки сказати, славні „сьогочасні прінципи“!... Азия, та й годі!

Того-ж таки дня після обіда випустили Моторного зпід арешту і повели до канцелярії.

— Отсе вже так і знаю, що буде „наганяй“! — думав Корній ідучи до канцелярії. — От надала мені лиха година зачепити отого бузувіра — не послухатись; краще-б я три рази сходяв на роботу, ніж тепер іти на „розпиканку“... Е, що з воза впало, те пропало! що збулось, того не вернеш! Дай Боже мені швидче на волю вирватись, тоді я на все начхаю. Нехай вдовольняють ся на останці.

Корній думав, що на нього нагрімають, посадять ще на кілька суток під арешт, та й ділу край, а вийшло зовсім не так.

Як побачив Моторний, що з нього знімають допрос записуючи на бумагу, так і охолов увесь, побілів як крейда, і слова не промовить. Він тепер тільки зрозумів, що його переступкови надавало великої ваги, що хатні суперечки з Довбнею перенесено на службові відносини „начальника з підвладним“.

Скільки не допитував ся офіцер, як у Моторного з Довбнею було діло, чому він не послухав ся, — нічого не міг добитись. Корній одно і теж казав, що Кирило Петрович гострять на нього зуби ще в дому і завжди даремно присікають ся. А за віщо Довбня гострив зуби та присікував ся — про те ні слова. Він якось не то соромив ся, не то бояв ся виявляти, що закоханий у Олену і що до неї-ж підлипав і його теперішній начальник Довбня, та ухопивши доброго облизня, через те став йому й лютим ворогом.

— За віщо-ж на тебе Довбня зуби гострить? — запитав офіцер, переказуючи словами Моторного.

— Не знаю, ваше благородіє: ми з Кирилом Петровичем із одного села, то може коли і посварились, а тепер вони зробившись начальником, віддячують.

— А ти знаєш, що буває за те, як не послухаєш начальника?

— Так точно, знаю.

— А чому-ж ти не послухав, не пішов на роботу?

— Бо Кирило Петрович даремно присікались і так дошкулили мені, що я зовсім запаморочив ся, не знав, що й роблю! — відповів тремтячим голосом Корній.

Після допросу Корнія відвели знову до будигарні.

VI.

Через тиждень на вигоні біля казарми Н... рота виставлена була в повнім зборі, а перед нею стояв оточений саддатами з рушницями худий, поблідлий Корній. Очи у його глибоко позападали, руки позвисали, неначе на мотузочках попривязувані і сам він якось зігнув ся, неначе понизчав.

Прийшов командир; скомандували на „краул“ і молодий офіцер почав читати приказ по роті:

„Рядовий довіреної мені роти, Корній Моторний, за непослушність своєму безпосередньому начальникови, зводному унтер офіцерови Довбні, при виконненю сим останнім службових обов'язків, приговорен полковим судом до

оддачі в дисциплінарний баталіон, на два з половиною роки, з записом до ряду штрафованих і з наслідком зменшення деяких прав і привілей, наданих службою; я від того наказую: рядового Моторного передати повітовому воєнному начальникови для відсилки його „етапним порядком“ до нового місця служби“.

По перечитанню приказа рота взяла „къ ногѣ“ і командир обернув ся до Корнія з промовою:

— Тобі розказувано і ти певно знаєш, що кожний начальник є підвладному замість батька; він повинен бути строгим і правдивим. Не попускаючи переступати закона, начальник завше повинен допомагати підвладному чим зможе: і порадою і обороною... Так от виконуючи надані законом мені права і обовязки, я хочу де в чім тобі запропорядити. Перш усього скажу — служив ти у мене не так то добре: пішов проти закону, за те й понесеш призначену законом кару: але та служба, що була тут, не може і в десятих частях зрівнятись із тією, куди ти підеш. Перестерігаю, що коли ти і там не будеш слухатись, не виконувати-меш як слід усі накази, то відтіль не вернеш ся вже людиною, а випустять тебе нікуди нездатним старцем... Май на оці, що в дисциплінарному баталіоні найменший переступок не зоставляється без відповідної кари. Опізниш ся встати в призначену годину — випорють різками; не встигнеш зробити, що тобі скажуть, теж покоштуєш різки; не віддаси кому чести — і тут з тобою різка не розминеть ся. А коли начальство признає тебе непоправним, то одвідаєш того, що тобі уві сні не снилось... Ну, словом, там із тобою панькатись не будуть: згадувати-меш ти „дисциплінарний“ баталіон до нових віників... Претенсій та жалоб там не існує, що не зроблять із тобою — один Бог знати-ме... А тепер бувай здоров, бажаю тобі всього кращого!...

Корнія кидало то в жар, то в холод; він навіть і сам не знав, що з ним діється. Йому здавалось, що він стоїть не на вигоні, а на тім сьвіті, у пеклі, оточений навкруг нечистими з рогаками та вилами в руках. А самий найстарший сатана підійшов до нього і вичитує йому всі гріхи, та регоче-регоче, аж за живіт хапаєть ся. Він

навіть почуває, як від нього так і тхне смердючою жарюкою... Нарешті Корній страшенно розчервонів ся, губи якось нервово дріжали, а очі горіли палким, несамопитим огнем і сам він тремтів та тіпав ся, неначе від лихоманки...

Командир своєю промовою удавав ся в подробиці не через те, щоб порадити чи допомогти безвинному страдникови, а навмисне, щоб усій роті нагнати холоду і як мога підпирати дисципліну, пригнобити дух „волі“ і натхнути духа „покірливості“...

VII.

На дворі була вже пізня осінь. Сонечко то вигляне зза чорної хмари синнувши золотим промінням по змарнілій землі, то знову заховаєть ся, неначе за високі зубчасті гори, і недавнє ласкаво-привітливе сяйво миттю зміняєть ся на сумну, непроглядну темряву. Вітер якось невимовно сумно стогне-голосить, неначе бідна вдова співає жалібну колисанку, гойдаючи сироту-сина, свою єдину розвагу, єдину надію.

Не дивлячись на таку негідь, мешканці села Козачого їхали і йшли табунами у повітове місто на ярмарок. Необхідні потреби примушували бідноту не звертати уваги на негідь; кожному треба було скористуватись ярмарком: кому купити, а кому продати. Та й взагалі, що таке бідноті негідь? Хиба вона їй страшна? Хиба-ж бідна голота не живе цілий вік оповита життєвою „негідю“ та „лихоліттем“?... І ніколи-ж вона не лякаєть ся. А навпаки, голублячи зрадливу надію на якусь кращу будуччину, з лицарською відвагою шукає собі виходу з темного зачарованого кола, і вибившись із останніх сил, без ніякого страху умирає посеред стежки, лишаючи своїм дітям та онукам протоптати її до краю...

По великому стовповому шляху, обкопаному з боків рівчачками, плуганились вози з мішками хліба та з поприязуваною з заду скотиною: кіньми, волами, коровами, телятами і иньш. У кого-ж не було своєї скотини, той просив сусіду взяти мішечок жита чи пшениці, а сам чвалав пішки.

Побік шляху, вибираючи де менша грязь, ішли тихою ходою дві жіночі постаті. Обидві одягнені в стареньку одягу і позакутувані старими, важкими платками. Відразу трудно було вгадати, що воно за люде, але придивившись гарненько, можна було лиш примітити, що одна з них була молода, червоновида, з великими, карими, аж надто виразними очима, а друга — старенька, худа, з глибокими ямками біля очей і великими зморшками по виду.

— А придивись, Олено, що воно за гурт? Здасться, москалі йдуть, чи що! — озвалась стара жінка до молоді. — Глянь! цілий табун!

— Та ні, де там ті москалі, то мабуть люде вертають ся з заробіток, бо зовсім не похожі на москалів: усі в таких кумедних, довгих свитках... Ох, моя матінко, се арештантів із города гонять! — сказала дівчина, коли вони підійшли ближче до гурту. Стара і собі стала придивлятися. І дійсно, назустріч жінкам ішла ціла валка арештантів.

— Ой, сердешні, бідні люде!... Дивіть ся, тітко, он деякі і в ланцюгах є!

Арештанти сливе порівняли ся з жінками. В одну мить молода дівка поблідла як стіна і неначе остовпіла.

— Дивіть ся, тітко, що се, хай Бог милує, мені здасть ся неначе Корній іде з ними! — ледво прошептала дівчина.

Стара глянула та як крикне не своїм голосом:

— Корнію!!! Синочку!!! Чого ти тут?... Що з тобою?... — І якось несамовито, з усеї сили кинулась до нього. Але вартовий грубо одіпхнув її назад суворо крикнувши:

— Геть, дурна баба! Разі не знаш, што до арештантов падахдїть нельзя!? Кажу, говорю тобі: геть! Не то — приклада попрубуєш!...

Стара зойкнула не своїм голосом і як підкошена билина повалилась на землю, нестямно ренетуючи на все поле:

— Рятуйте, людошки, хто в Бога вірує! Рятуйте!... Арештант!... Корнію! Корнію!... Ох... ох... ох!!!... Кілько раз піднімалась вона на ноги силкуючись бігти за Корнієм, але що раз захитаєть ся, захитаєть ся і повалить ся в грязь, як мокрий пласт. А молода як побачила Корнія, так і закам'яніла і в місця не поворухнулась: ні крикнула, ні писнула, навіть і не заплакала; тільки вид її страшенно-

болізно скривився і вона жадібно, дико дивилась у той бік, куди пішов Корній з арештантами. Але чи бачила вона що — трудно вгадати...

Корній мимоволі зупинився на хвилину, але вартівий стусонув його „прикладом“, скрикнувши грізно:

— Ступай, ступай, архаровець проклятий! Ач, нюні розпустив! тож плаче... Хіба разі ти чоловік? Звірюка!

І побрів сердешний Корній, прибитий лютим горем, з великою незагоєною раною в серці, проклинаючи увесь світ і ту годину, що він родився. І довго-довго, аж поки видно було, озирався він що хвилини назад, утираючи рукавом гіркі, гарячі сльози...

Сонечко немов навмисно виглянуло зза чорної хмари, промайнуло по шляху світлим плесом і освітило гурт людей, що зібрався круг лежачої в грязі на-пів живої жінки. Потім догнало воно гурт арештантів, обдало їх грайливим промінням і немов поцілувавши Корнія останнім поцілунком матери, в мить щезло геть-геть далеко за морем...

Насунула чорна хмара, заповищав густий, дрібненький дощ і знову все навкруг оповилось густою, непроглядною темрявою...

